Борис Мартос – творець української кооперації

Громадсько-політичний діяч, вчений економіст, кооператор та педагог, очільник українського уряду часів Директорії – усе це, один з найосвіченіших діячів своєї доби, Борис Мартос. Він з того давнього і славного козацького роду, який дав світові полкового обозного Лубенського полку Павла Мартоса, письменника і секретаря графа Кирила Розумовського Івана Романовича Мартоса, а також історика Олексія Романовича Мартоса та поміщика й видавця першого Шевченкового «Кобзаря» Петра Івановича Мартоса. І, звісно ж, – визначного скульптора Івана Петровича Мартоса.

Борис Миколайович Мартос народився 20 травня 1879 р. у м. Градизьк на Полтавщині (зараз селище міського типу Глобинського району Полтавської області). У 1897 р. Б. Мартос зі срібною медаллю закінчив у Лубнах класичну гімназію, згодом вступив до Харківського університету на математичний відділ. Під час навчання в університеті став членом таємної Української студентської громади Харкова (з 1899 р.), яка нараховувала 12 осіб і відігравав у її діяльності провідну роль. Саме тут він знайомиться з такими видатними у майбутньому українськими громадськими діячами як Д. Антонович, М. Русов, Л. Мацієвич, Б. Камінський, Ю. Коллярд, Д. Познанський, О. Коваленко та іншими. На нелегальних шевченківських роковинах, влаштованих громадою у 1900 р., виступив з доповіддю про соціально-політичні погляди Кобзаря. Того ж року за дорученням Студентської громади, влітку, став учасником І Українського студентського конгресу у Галичині. Тут він знайомиться із особливостями місцевої кооперації та культурно-просвітницькою діяльністю українських організацій. Після повернення до Харкова підготував та виступив з доповіддю «Кооперативний і культурно-просвітній рух у Галичині». З того часу він почав серйозно цікавитися і вивчати проблеми кооперативного руху. Зі Львова він привіз також нелегальну літературу, зокрема, працю М. Міхновського «Самостійна Україна» — першу програму РУП, — та твір Д. Антоновича «Дядько Дмитро». Взимку того ж року він знов приїжджав до Львова за нелегальною літературою для РУП.

За участь у студентській демонстрації 1901 року Б. Мартос був заарештований, провів

два тижні у тюрмі і був висланий на два роки з Харкова «під нагляд поліції» із забороною жити в університетських містах. У цей час на Полтавщині, куди переїхав Борис Миколайович, працювала Кооперативна комісія, створена при сільськогосподарському товаристві зусиллями О. Русова, К. Мацієвича та статистика Л. Падалки. Знайомство з останніми значно вплинуло на подальший життєвий шлях Б. Мартоса. Тут він також тісно співпрацював із Революційною українською партією (РУП), однак, як він сам згадував пізніше, не був ані засновником партії, ані її членом. Він пропагував

національні ідеї серед селянства, організовував у селах бібліотеки та влаштовував читання української літератури. Заснував кілька політичних гуртків серед учнів середніх шкіл у Полтаві і читав їм політичну економію, українську історію та літературу; займався культурно-освітньою роботою. Незважаючи на численні обшуки та допити поліції, допомагав РУП у друкуванні та розповсюдженні відозв, взяв участь у підпільній конференції Українських студентських громад у Полтаві у 1901 р. Через два роки, у 1903 р., Б. Мартос повернувся до Харкова, однак не полишив політичної діяльності, продовжуючи активно працювати в Українській студентській громаді — виступає з доповідями і рефератами. За співпрацю з РУП та допомогу у транспортуванні шрифту для нелегальної друкарні відбув піврічне ув’язнення (1903–1904 рр.), під час якого двічі оголошував голодування. Після звільнення активно включився у революційні події 1905–1907 рр.

Під час Першої російської революції вступив до Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП), став одним з авторів програми партії. У роки революції Борис Миколайович виступав на мітингах, друкував відозви УСДРП, деякий час очолював збройну дружину студентів і телеграфістів на околицях Харкова і Люботина. Проводив роботу на селі серед

селян. Лише у 1908 р. йому вдалося закінчити математичний відділ Харківського університету. Наприкінці навчання Б. Мартос одружився із Марією Юріївною Кучерявенко. Тому на життя він змушений був заробляти

приватними уроками та лекціями з математики і космографії на загальних курсах Чадова у Харкові. Викладав математику на курсах землемірів, географію — на курсах Товариства торгівельних помічників, латинську мову — на Вищих жіночих курсах у Харкові та математику — у Харківській жіночій гімназії (1906–1909 рр.). На початку 1910 р. викладав географію на курсах професійної спілки прикащиків.

У 1910 р. М. Русов запропонував йому зайняти посаду асистента у Київському Комерційному інституті. Однак через заборону педагогічної діяльності Б. Мартос змушений був виїхати на Волинь, покинувши й підготовку до державних іспитів, замість яких він прослухав курс бухгалтерії. На Волині у 1909–1911 рр. Борис Миколайович працював старшим контролером статистичних робіт у відповідному відділі Волинської губернської земської управи. Цю посаду він отримав за посередництвом свого знайомого.

В. Кошового, що був директором статистичного бюро. Тут він знову близько і багато спілкується із селянами, спостерігає їх життя, заглиблюється у їх проблеми та потреби. На Б. Мартоса, як і інших представників тодішньої молодої української інтелігенції, у цей час мав великий вплив «артільний батько» М. Левитський, чия просвітницька та кооперативна діяльність сприяла розвитку національного руху у цій сфері та виховала когорту майбутніх громадських і політичних діячів України. Саме завдяки впливу М. Левитського Борис Миколайович продовжив самоосвіту не тільки у сфері кооперації, а й звернувся до вивчення суспільно-економічних наук. Особливу увагу він приділяв організації споживчих та промислових кооперативів та поширенню економічних знань серед населення. Вже наприкінці життя він згадував, що у цей період він багато часу проводив серед селян, навчаючи дітей, спілкуючись із сільською інтелігенцію. Працюючи на цій посаді Б. Мартос набув великого досвіду практичної роботи та репутації висококласного фахівця у національних кооперативних колах.

У цей час Борис Мартос отримує листа від давнього знайомого К. Безкровного, який працював у Катеринодарі на Кубані головними бухгалтером акціонерної спілки по будівництву Чорноморської Кубанської залізниці, із пропозицією про роботу. Під тиском адміністрації, з огляду на його неблагонадійність, Б. Мартос виїжджає на Кубань. До того ж тут працював і рідний брат його дружини А. Кучерявенко на ниві кооперації. Бориса Миколайовича призначають керівником фінансового відділу Управління Чорноморсько-Кубанської залізниці. На цій посаді він працював два роки — з 1911 по 1913 рр. Одночасно Б. Мартос продовжує займатися кооперативною діяльністю — входить до дирекції Кубанського кооперативного банку (1913 р.), обраний членом правління Кубанського кредитного союзу і як представник останнього неодноразово виступає на кооперативних та сільськогосподарських з’їздах, конференціях. Входить також до редколегії друкованого кооперативного органу «Союз», публікує статті з питань кооперації у кубанських часописах. Не полишає він й громадської діяльності — проводить курси для членів управ кредитних кооперативів, викладає українську мову та літературу у таємному гуртку школярів середніх класів.

Через важку хворобу на малярію у Борис Мартос знов повертається в Україну, на Полтавщину, де у 1913–1917 рр., до самої революції, працював інспектором кооперації

Полтавського губернського земства, керуючи теоретичною й практичною підготовкою кандидатів на посади повітових інструкторів. Борис Миколайович готував доклади для губернських земських зборів з питань допомоги кооперативним установам, розробив план обстеження споживчих товариств на Полтавщині, керував обробкою цих матеріалів. Під його редакцією губернське земство видавало «Огляд споживчої кооперації на Полтавщині», що складався саме з цих матеріалів. Брав він участь й у заснуванні нових кооперативних організацій. За час його роботи були утворені наступні союзи: Полтавський споживчий, Полтавський кредитний, Кременчуцький кредитний, Роменський споживчий, Роменський кредитний, Переяславський кредитний та Пирятинський споживчий. Засновувалися й районні союзні об'єднання — у Костянтинограді, Кобелянську, Миргороді. Одночасно на кооперативних курсах Б. Мартос викладав теорію й історію кооперації, був учасником низки кооперативних з'їздів і конференцій.

На запрошення київських кооперативних організацій з нагоди 50-ліття української кооперації Б. Мартос читав публічні лекції у Полтаві і Києві. Був також членом кооперативного відділу полтавського «Общества сельского хазяйства». Під час І Світової війни за дорученням земства заснував «Закупочне бюро» при Полтавському губернському земстві для забезпечення місцевого населення речами першої необхідності, завідував діяльністю цього бюро. Як представник Полтавського споживчого союзу, Б. Мартос взяв участь у зборах кооперативів Харківського споживчого союзу, активно працював також на різних кооперативних нарадах та конференціях, обстоюючи ідею створення всеукраїнських кооперативних центрів. Ця активна і плідна діяльність допомогла йому набути великого досвіду й знань у загальногосподарських, фінансових і кооперативних справах.

Після Лютневої революції Б. Мартос включився до активної роботи на громадсько-політичній ниві. Вже 4–5 квітня 1917 р. у Києві на конференції УСДРП виступив як один з її лідерів. На початку червня став одним з членів президії Всеукраїнського селянського з'їзду, був обраний до Тимчасового ЦК Селянської спілки, згодом — членом Української Центральної Ради (УЦР), а з 23 червня — і Малої Ради. Виступав з доповіддю про земельне питання й на Всеукраїнському робітничому з'їзді (11–14 липня 1917 р.). У своєму виступі він підкреслював, що найбільша верства населення України — селянство — перебуває у тяжкому стані і вказував на важливе значення аграрного питання для робітництва. Як добре освічена людина, що мала великий досвід роботи на селі, зокрема в організації кооперативного руху, увійшов до першого складу Генерального Секретаріату — виконавчого органу УЦР, — обійнявши посаду генерального секретаря земельних справ.

МАРТОС
БОРИС
МИКОЛАЙОВИЧ
1879 - 1977
КООПЕРАТОР,
ДЕРЖАВНИЙ І
ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ,
ПЕДАГОГ

Борис Мартос
(1879–1977)

[redacted]